

İBN RÜŞD'ÜN EPİSTEMOLOJİSİ

Aziz SEKMAN*¹

*Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimi, Lisans Üstü Öğrencisi.

Özet

İbn Rüşd (1126-1198) yılları arasında İslam dünyasında yaşamış olan en son meşşei filozofu olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Aristoteles'e yapmış olduğu şerhler ve yorumlar ile Aristoteles'in en büyük takipçisidir. İbn Rüşd birçok konuda Aristoteles'ten etkilendiği gibi bilgi konusunda da büyük bir etki söz konusudur. İbn Rüşd'ün bir şeyi bilmek o şeyin nedenini bilmektir şeklindeki tanımlama Aristoteles'ten etkilendiğinin en büyük kanıtıdır. Çünkü bu tanımla Aristocu bir tanımlamadır. İbn Rüşd'e göre nedenselliği reddetmek hem bilgiyi hem de akılı reddetmektir. Bilgimizin ilk basamağını duyuvar oluşturmaktadır. Duyular sağlamış olduğu malzeme sonucu akıl bunları işler ve bilgiyi ortaya koyacaktır. Yani duyuvar birinci basamak iken akıl ikinci basamaktır. Bu düşünce kendisinden sonra gelmiş olan düşünürler üzerinde derin bir etki yaratmıştır.

Anahtar kavramlar: Bilgi, Akıl, Duyu, Orta duyu, Nedensellik.

Summary

Ibn Rushd (1126-1198) is known to be the last-ever artificial philosopher who lived in the Islamic world. It is Aristotle's greatest follower with commentaries and comments he has made to Aristotle at the same time. Ibn Rushd is influenced by Aristotle in many respects and has a great influence on knowledge. It is the greatest proof that Ibn Rushd is influenced by Aristotle to know something and to know the reason for that thing. This definition is an Aristotelian definition. According to Ibn Rushd, rejecting causality is both a refusal of knowledge and a refusal of reason. The first step of our knowledge is the senses. The end result is that the senses will provide them with information and knowledge. So the senses are the first step while the mind is the second step. This thought has had a profound impact on the thinkers who came after him.

Key concepts: Knowledge, Reason, Sense, Middle sense, Causality.

Giriş

Felsefenin alt disiplinlerinden biri olan epistemoloji, ilkçağdan günümüze denk her dönem tartışılmış olan bir konudur. Bilginin ne olduğu, kaynağı, türleri ve doğru bilgi dediğimiz şeyin ne olduğu soruları her zaman insan zihnini meşgul eden şeyler olmuştur. Bu sorunlar, İslam dünyasında da kendini göstermiş olup, farklı ekoller ve felsefi düşünceler² çerçevesinde ortaya konulmuştur.³ Bu sorulara kafa yoranlardan biriside İbn Rüşd'dür.

¹ Yazışma yapılacak yazar: email: azizsekman0202@gmail.com)

² Farklı ekol ve düşüncelerden kastımız İslam dünyasında yaşamış olup ve o döneme yön veriş olan ilk İslam düşünürü Kindi, Farabi, İbn Sina, Gazali gibi düşünürlerdir. İbn Rüşd ile aynı ekolden gelmiş olan Kindi bilgiyi, eşyanın hakikati olarak tanımlarken, Farabi ise insanın kendi kuvveleri ile çeşitli derecelerde bilginin kavranacağını ve saf akıl dediğimiz şeyin eşyanın öz bilgisini bilmese de arazlar ve dış görünüşler sayesinde kavrayacağını ileri sürmüştür. İbn Sina'ya göre bilgi ise bir nesne hakkında sabit ve değişmez olan bir inançtır. Gazali ise akıl ve kalbi bilginin temel kaynağı olarak görmüştür. Gazali'ye göre kesin bilginin şartı şüphedir. Çünkü insan şüphelendiği bir konuyu araştırarak kesin bilgiye ulaşılacaktır. Ona göre insan ilk önce kendisini tanıyacak kendisini farkına varacak ondan sonra şüpheden hareketle şüphelenmeyen kriterleri belirleyip kesin ve doğru bilgiyi ortaya koyacaktır. Bkz, Mehmet Bayraktar, *İslam Düşünce Yazıları* (Ankara: Elis Yay,2004),37-118. T.J.DE Boer, *İslam Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay (İstanbul: Anka Yay, 2001),132-147.

³ Necip Taylan, "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2 (Ankara: TDV Yay, 1992), 157-161.

İbn Rüşd'e göre bilgi, bir şeyi bilmek onun nedenini bilmektir şeklinde yapmış olduğu tanım tam bir Aristo tanımıdır. Bilgi konusu da Aristoteles'i izlediğini söylememiz mümkündür. Aristoteles'e göre felsefe ilk ilke ve nedenleri araştıran bilimdir.⁴ İlk ilke ve nedenler; maddi, formel, etkin ve erek nedenlerdir.⁵ İbn Rüşd Aristoteles'in dört temel nedenini kabul etmiş olup bunlardan sadece etkin nedeni ön plana çıkarmıştır. Çünkü yokluktan varlığa geçişi sağlayan maddeye form veren ve erek nedeni gerçekleştiren etkin nedendir. İlk fail neden (Tanrı) her şeyin nedeni ve etkin bir bilgidir.⁶ Çünkü her şey O'nun bilgi ve fiili sonucunda oluşmuştur. Bundan dolayı kendi bilgimizi O'nun bilgisi ile kıyaslamamız yanlıştır. İbn Rüşd'e göre insan bilgisi varolan ile ilgili bilgidir. insan duyuvar ile fenomen dünyada varolan her şeyi derece derece kavramaktadır. İbn Rüşd'e göre bilgimizin ilk basamağı duyu ondan sonra akıldır.⁷ Yani duyuvar bilginin malzemesini sağlar ken akıl ise bu malzemeyi işleyerek bilgiyi ortaya koyacaktır. İbn Rüşd'ün bu görüşü kendisinden sonra gelmiş olan 17. ve 18. Yüzyıl filozofları⁸ üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. İbn Rüşd'e göre Platon öncesi dönemde bilginin duyu temelli olduğu, buna bağlı olarak bilginin sürekli bir değişim içinde olduğu ve kesin bir bilgiden söz edilmediğini söylemiştir. İbn Rüşd onlardan farklı düşünmemektedir fakat o sadece bilgiyi duyuvarla sınırlandırmayıp bilgi konusunda akılın da büyük bir rol oynadığını vurgulamıştır.⁹ İbn Rüşd'de göre insan zihni, fenomen alem ile ilişkiye geçmeden önce tikel alanında olduğu gibi tümel alanında da bir bilgiye sahip değildir. Bu bağlamda İbn Rüşd'ün özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri duyusala bağladığını söylemek mümkündür.¹⁰ Deyim yerinde ise insan zihnini boş levhadır.

Bilgi, varolana ilişkin bir bilgi olup varolana uygun olduğu sürece doğru bilgidir söz etmek mümkündür. Aristoteles'in bilgi konusunda ruh önemli bir yer sahiptir. Çünkü insan her zaman bilmeyi istemekte ve bu isteme sadece kendisine yarar değil aynı zamanda mutlulukta vermektedir. Aristoteles mutluluğu akın ruha uygunluğu olarak tanımlamaktadır.¹¹ İbn Rüşd'de bilgi konusunu ele alırken ruhtaki işlemleri yani algı, maddi akı ve etkin akıl Aristoteles'in bu görüşü bağlamında ele almıştır. Bilgi her ne kadar ruhun dışında bir şey olarak görünse de ruhun bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bütün yargılarımız ruhun işlevi olan *evetleme* ve *değilleme* ile oluşmaktadır.¹² Bundan dolayı bilgini ortaya çıkış aşamasını açıklayabilmek için bilginin, ruhun içinde geçirmiş olduğu süreci ve bu sürecin sonunda ortaya çıkan ürünün gerçekliğe uygunluğu olup olmadığı dikkat edilmelidir. Bilgi dediğimiz şey akılla kavranan şeylerin çoğalmasıyla çoğalmaktadır. Akıl var olanları olması gerektiği şekilde kavramaktadır. Her şeyi tek bir bilgi ile kavranmadığı gibi tek bir şey ile de bir bütünü anlamak mümkün değildir.¹³

İbn Rüşd'e göre duyum, deneyi, tümevarım bütün bilgilerimizin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bilgilerimiz tekrara eden duyuvarlara ve deneylere dayanmaktadır. Bilimsel ilkeler duyuvarların tekrarı sonucunda ortaya çıkmaktadır. Böylece birinci duyum ikinci duyum, ikinci duyum üçüncü duyum eklenerek tümel dediğim şey meydana gelecektir.¹⁴ Aristoteles bir duymu kaybetmek bir bilgiyi kaybetmektir önermesini İbn Rüşd'de benimsemiş olup insanın her şeye ilişkin bilgisinin ya tümevarım ya da burhan yolu ile gerçekleştiğini

⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yay, 2010),652.

⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 86.

⁶ İbn Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı)*, çev. Kemal ışık ve Mehmet Dağ (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi, 1986), 361.

⁷ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 254.

⁸ 17. Ve 18. Yüzyıl filozoflarından Locke, Spinoza, Hume, Kant gibi düşünürler üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Özellikle Kant'ın "Görüşüz kavramlar boş kavramsız görüler kördür" önermesi bilgi konusunda duyu ve akıl olmadan söz edilemeyeceğin bir vurgusudur. Hume ise, izlenim olmadan bilgidir söz edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Yani her nesnenin bir izlenimi vardır bilgi ancak böyle açığa çıkması mümkündür, bkz. Emin çelebi, David Hume'da psiko-epistemolojik ilke: Nedensellik, 30. Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*, 5. Ve 7. bölüm, Immanuel Kant, *Saf Akılın Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: idea Yay, 2015),512.

⁹ Mehmet Fatih Birgül, *İbn Rüşd'de Burhan* (İstanbul: Ötüken Yay, 2013),288.

¹⁰ Birgül, *İbn Rüşd'de Burhan*, 126.

¹¹ Cemal Güzel, "Aristoteles'te Bilgi, Bilim ve Bilgide Kesinlik," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20,sy.1 (2003): 126-139.

¹² Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitabevi Yay, 1996), 62.

¹³ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 131.

¹⁴ Hacı Kaya, "İbn Rüşd Felsefesinde Bilimsel Yöntem," *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4 (2013): 13-34.

belirtmiştir.¹⁵ İbn Rüşd'e göre bir şey hakkında kesin olan bilgiye ancak o şeyin nedeniyle birlikte bildiğimiz zaman ulaşmak mümkündür. Bir şeyi nedeniyle birlikte açıklayan bilim üstün olan bilimdir. Bu bağlamda nedenselliği reddetmek bilgiyi ve akli reddetmek demektir.¹⁶ Bilgi konusunda İbn Rüşd ne Empiristtir nede Rasyonelidir. O, bilginin sadece ne duyularla ne de akılla olmayacağını ileri sürerek Kantçı bir tavır sergilemiştir. Bilgi için hem akıl hem de duyu şarttır. Burada karınca ve denge de olan arı örneğinde hareket ederek açıklayacak olursak, Empirist biri karıncaya benzer o sadece kendine gereken malzemeyi toplayıp zamanı geldiğinde tüketir arı, ise gereken malzemeyi toplamakla kalmaz kendilerine has olan bir yetenekle bu maddeyi sindirip işler ve yenilecek bir hale getirmektedir. Bacon'a göre felsefeci arı gibi olmalıdır.¹⁷ Bu noktada İbn Rüşd'ü arı kategorisine koymak mümkündür. Çünkü o akli ilkelerin temelinde duyuların yatıgını söyleyerek aklın, doğa için yasa koyucu olduğu değil, doğanın bir yere kadar akıl ile belirlendiğini vurgulamaya çalışmıştır. Aynı zamanda kesin bir bilginin sadece duyu ve tümevarımla değil de aklın, deneyin tümevarımın ve tümdengeliminde de rol oynadığını belirtmiştir.¹⁸

Nedenselliği reddettiğimiz zaman akıl ve bilgiyi reddetmiş oluruz düşüncesini savunan İbn Rüşd nedenselliği reddedenlere¹⁹ karşı sert bir tutum takınmıştır. İbn Rüşd'e göre reddedenlerin bu konudaki görüşleri zanna dayalıdır.²⁰ Fakat bu noktada İbn Rüşd'ün nedenselliği gazalinin nedenselliğine oranla daha kapalı olduğunu açık olmadığını söylemek mümkündür. İbn Rüşd'ün nedensellik dediği şey, her şeyin belli ve zorunlu bir nedeni olduğu anlayışı değildir, o nedensellik ile her şeyin bir nedenden meydana geldiğini vurgulamaya çalışmaktadır. Böylelikle sadece fenomen olana değil aynı zamandan her şeyin belirsiz olduğu imkân alanı da söz konusu olacaktır.²¹ İbn Rüşd'ün nedensellik ile ilgili düşünceleri bizi bilgiden ziyade aklın sınırlarını ortaya koymaya yönelik bir düşünce olduğuna götürmektedir.

Bilgi konusunda duyulardan sonra akıl rol almaktadır. Fakat insanın duyu gücü birbirinden farklıdır. Yaşlı olan bir adamın görme ve duyuma gücü ile genç olan bir insanın görme ve duyuma gücü aynı olmamaktadır. İbn Rüşd Aristoteles'in "eğer yaşlı bir kimse gencin sahip olduğu bir göze sahip olsaydı gencin görmesi gibi görürdü"²² cümlesiyle bu güç farklılığını ortaya koymuştur. İbn Rüşd ve Aristoteles'in burada kast ettiği şey o organın olmayışı değil, sadece zayıflığı ve eksikliğidir. Bilgimizin birinci kaynağı olan duyular yoluyla soyutlama ve kavraya bilme işlemi yapılmaktadır. Bu duyu farklılığı duyu yanımlarında nedeni olarak görülmesi mümkündür. Soğuk sudan sıcak suya elini koyan biri suyun olması gerekenden daha fazla soğuk gelmesi ya da yerküreden yüz yetmiş kere büyük olan güneşin bir ayak kadar küçük görünmesi gibi yanımlar bulunmaktadır.²³ Bu algılama noktasında renk, şekil gibi şeylerde göreceli olmaktadır. Renk özü bakımında cisimde bulunmalıdır. Burada bizler rengin görmenin nedeni olarak değil, bir başka şeye bağlı olarak görmekteyiz. Yani renk kendisini bir şeyde gösterir ve bizler ancak bu yolla algılamamız mümkündür. Yani suretler maddeden ayrı değildir.²⁴ İbn Rüşd'e göre duyulur varlıkların dereceleri bakımında farkları vardır. Rengi algılama noktasında en alt seviyede bulunan cisimlerdir. Çünkü cisimler cansızdır ve kendi özlerini kavramaları da söz konusu değildir. İnsan gözleri ile o rengi kavrar ve kendi öz bilincinde olan bir

¹⁵ Hacı Kaya, *İkinci Analitiklerin Orta Şerhi İbn Rüşd* (İstanbul: Klasik Yay, 2015),164.

¹⁶ Hüseyin Sarıoğlu, "İbn Rüşd'ün Düşünce Sisteminde Hakikat-Felsefe din ilişkisi," *Türkiye I. İslam Sempozyumu, divan dergisi*, 1: (2001): 180.

¹⁷ Kaya, "İbn Rüşd Felsefesinde Bilimsel Yöntem," 19-20.

¹⁸ Kaya, "İbn Rüşd Felsefesinde Bilimsel Yöntem," 23.

¹⁹ Bunlar İbn Sina ve Gazalidir. Gazali'ye göre nedensellik ya da zorunluluk yoktur. İki şey arasında bire secim yaptığımızda birini kabul ettiğimizde ötekinin kabulünü ya da birini reddettiğimizde zaman diğerinin reddini içermemekte ve etkisi olmamaktadır. Yani birinin varlığı yokluğu diğerinin varlık ve yokluğunu zorunlu kılmamaktadır. Gazali sebepler ve sebepli arasında ilişkinin zorunlu olmadığını her şeyin Allah'ın ezeli takdiri olduğunu belirtmiştir. Bkz, Mahmut Kaya, *İslam Filozofları Felsefe Metinleri*, klasik yay, 2003, 475.

²⁰ Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik Yay, 2003),532.

²¹ Birgül, *İbn Rüşd'de Burhan*, 105.

²² Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 310.

²³ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 113.

²⁴ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 126.

varlıktır. Akıl ise bu duyular ile algılanan üstünde yani ikinci bir bilgi kaynağımızdır.²⁵ Burada anlaşıldığı gibi bilgi kaynağımız sadece duyular değil onlar bilginin ilk basamağını oluştururken *ortak duyu*, *imgelem* ve *anımsama* yani iç duyular devreye girecek ve bunlardan gelen malzemeyi akıl işleyip bilgiyi ortaya koyacaktır. Akıl burada iç ve dış duyuların üstünde bulunmaktadır.²⁶

İç duyunun ilki olan ortak duyu, beş duyu organın sağlamış olduğu veriler hakkında bir hüküm verir ve beş duyunun algılamış olduğu verilerin bütün niteliklerini değerlendirerek dış dünyada olan nesneye uygun imgelemler ortaya koymaya çalışmaktadır. Dış duyulardan elde edilmiş olan izlenimler iç algı yetisi ile daha soyut bir hal almaktadır.²⁷ Ortak duyu beş duyunun ayrı ayrı idrak etmiş olduğu şeyleri teke indirgemektedir. Mesela, elma dediğimiz zaman her bir özelliği farklı duyularda farklı şekilde algılanırken, ortak duyu bunu teke indirgeyerek elmanın renge, kokuya, tada ve şekle sahip olduğuna karar vermektedir.²⁸ Aristoteles'e göre "*ortak duyu sayesinde görülen beyaz nesnenin, sadece beyaz bir nesne olmayıp onun aynı zamanda belli bir kişi ya da çalgıcı olduğuna karar verilebilir*" der.²⁹

İç duyunun ikinci yetisi olan imgelem bir kuruntu yetisidir. İmgelemin duyulardan algılamış olduğu suretlerin dış dünyada bir karşılığı olmama durumu vardır. Koyun kurdunu rengini ve şeklini algılar ve sonra kendisine düşman olduğunu algılamaktadır. Kuzuda annesinin rengini şeklini görünüşünü algılar sonra sevgisini merhametini algıladığı için annesini peşinden gider ve kurttan uzak durmaya çalışır.³⁰ İç duyunun son yetisi ise anımsama/hayallemidir. Hayvanlarında bir imgelem gücünün olduğunu söylememiz mümkündür. Bu anımsama yetisi, duyulur suretleri birbirleri ile ve anlamları suretler ile birleştirme özelliği sahiptir. Bundan dolayı insan hiç görmediği halde ucan bir atı ve başı insan başı gövdesi at gövdesi olan ya da başka bir bileşimde bulunana bir varlığı hayalleyebilmesi mümkündür. Yani bu yeti kavrama yetisinden daha çok hareket özelliğine sahiptir.³¹ İnsanın sahip olmuş olduğu ortak duyu, imgelem ve hayal gücün ortak amacı hakikati elde etmektir.³²

İbn Rüşd'e göre bilgi elde etmek için sadece belli bir kapasitesi ve doğal bir güç ile olmamaktadır, aynı zamandan belli bir metot ve uygun malzemelere de ihtiyaç vardır.³³ Yani toparlayacak olursa burada Algılar, düşüncenin hammaddesini oluşturmaktadır. Bu hammaddenin işlenmiş biçimini zihne sunanda imgelemdir. İmgeler tek tek nesnelere ilişkin olup onları tümel olarak sunmaktadır. *Maddi akıl* ise tek tek olan bu imgelerin formlarından yola çıkarak onları soyut ve tümel kavramlara dönüştürmektedir. Maddi aklın düşünülür olanın formlarını algılamasını da sağlayan şey etkin akıldır. Bu akıl insan tikelleri duyular ile tümelleri ise akıl ile kavramaktadır.³⁴

Tabiatın üst basamağı olan nefis, fiziğe bir etkinlik kazandırmaktadır. Nefis insandaki bilginin oluşumun, imkan ve suretini açıklayarak fizik ve metafizik olana ışık tutmaktadır. Bedenin birliğini ve bütünlüğünü sağlayan nefis bir olmak zorundadır. Çünkü o insan birliğini sağlayan şeydir.³⁵ Fakat bu nefsin beden olduğu anlamına gelmemektedir. Nasıl ki suretin madde olmadığı gibi ve ya demire şekil veren demir olmadığı gibi nefis de madde değildir.³⁶ Bu açıdan nefis, varolan şeylerden var olma kavramını en çok hak eden surettir.

²⁵ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 121.

²⁶ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 304.

²⁷ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 315.

²⁸ Atilla Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi* (İstanbul: İz Yay, 2006), 376.

²⁹ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 138.

³⁰ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 306.

³¹ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 306.

³² Hüseyin Sarıoğlu, "İbn Rüşd'ün Düşünce Sisteminde Hakikat-Felsefe din ilişkisi," *Divan dergisi* 1, (2001): 173-186.

³³ Bekir Karlağa, "İbn Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.20 (Ankara: TDV Yay., 1999), 257-288.

³⁴ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 279-280.

³⁵ Hüseyin Sarıoğlu, *İbn Rüşd Felsefe* (İstanbul: Klasik Yay, 2006), 319.

³⁶ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 83.

Küllileri kavrayan nefis bir ortama ya da duyuya ihtiyaç duymamaktadır fakat cüzileri kavrayan nefis duyu ve ortama ihtiyaç duymaktadır.³⁷

İbn Rüşd'e göre akılı anlamının şartı nefistir. Çünkü nefis, idrak ve yeti akılın temel kavramlarıdır.³⁸ İbn Rüşd'ün söylemiş olduğu bu yetilerin en üstünde akıl bulunmaktadır. Akıl diğer yetilerden farklı olarak bütün tümel kavramları kavramaktadır.³⁹ Nefis tikel şekillerin ilkesi akılı ise tümel şekillerin ilkesidir. Akıl ve nefis olmadan şekilden söz etmek imkansızdır. Bu düşünce İbn Rüşd felsefesinin temel ilkesidir.⁴⁰

İbn Rüşd'e göre akılı, varlıkları sebepleriyle kavramaktan başka bir şey değildir. Mantık, sebep ve sonuçlarının bulunduğu ve bu sonuçlara sebeplerden hareketle ulaşılmaktadır. Bu şeyleri reddetmek bilgiyi reddetmektir.⁴¹ İbn Rüşd akılı, nefsin parçalarından kendisiyle idrak ettiğimiz kısma akıl ve anlayış adını vermektedir.⁴² O akılın idrak fiilini cüzi ve fiili olarak ikiye ayırmış olup beş duyu, ortak duyu, hayal, hafıza ve müfekkiren hepsinin cüzi suretlere sahip olduğunu küllü idrak seviyesine ulaşmadığını belirtmiştir. Küllü idrak bunların dışında ve bunlardan farklı olan bir akıl ile açıklanmaktadır.⁴³ İbn Rüşd akılı teorik ve pratik olarak ikiye ayırmıştır. Pratik akıl, toplumsal yaşam ve ahlakta kendini gösterirken teorik akıl, zorunlu kavramlar ve teorik bilimler ile ilgilenmektedir.⁴⁴ İbn Rüşd ameli akılın, insanın maddi ve varoluşu bakımında zorunlu olarak görürken; nazari akılın insanda bulunmasının temel amacı ilk yetkinliğe ulaşmak ve mükemmelliğini tamamlamak olarak görmektedir. O ameli akılın daha çok hayali suretler ile ilişkili olduğunu ileri sürerek nazari akıl üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁵ Fail akıl ile münfail akıl bir ağacın gövdesinde gelmekte olup birleşimi sonucunda bilgi ortaya çıkmaktadır. Bilgi dediğimiz şey Müstefad akıl aşamasında oluşmaktadır. Münfail akıl boş bir levha olup fail akıl sayesinde faaliyete geçmektedir. Müktesep akıl, münfail akıl ile fail akıl bileşiminden oluşmaktadır. Yani insanın bir şeyi bilmesi müktesep akıl ile mümkündür.⁴⁶ Münfail olan heyulani akıl münferit olması bakımında fani, cevheri bakımında hakikidir.⁴⁷ Heyulani akılı bilginin sübjektifliği ve insanda oluşum süreci ile ilgilidir. Akıl konusu olan küllü bilginin insanda nasıl oluştuğunu ve Heyulani akılda bir değişimin olup olmadığı böylece açığa çıkacaktır. Bu yapıldığı zaman teorik bilginin bizde oluşumu da açıklanmış olacaktır.⁴⁸ Akıl burada ayaltı ile ayüst arasında bir köprü görevi olduğunu söylemek mümkündür.

Kısaca toparlayacak olursak bilgi, dört aşama sonucunda oluşmaktadır. İlk bilgi maddi olup duyu objesinin nefsin dışındaki suretin varlığına denk gelmektedir. İkinci aşamada bu suret insan nefsinde ortak duyuda kendini gösterecektir. Üçüncü aşamada mütehayyüle (hayal gücü) oluşumunda kendini göstermesidir. Burada daha soyut ve manevi suretler ortaya çıkmaktadır. Dördüncüsü ise, mümeyyize yani ayırt etme aşamasıdır.⁴⁹ Bu aşama ile birlikte artık ortak manalarda ortaya çıkacaktır. Bu aşamalardan sonra bilgi dediğimiz şey hafıza gücünde kendisini ortaya koyacaktır. Buradaki bilgi en soyut ve en manevi olan bilgidir.⁵⁰

³⁷ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 109.

³⁸ Ramazan Turan, "İbn Rüşd'ün Akıl Anlayışı" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006), 74.

³⁹ Turan, "İbn Rüşd'ün Akıl Anlayışı," 33.

⁴⁰ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Eski Yunan'da Çağdaş Düşünceye Doğru* (İstanbul: Doğu Batı Yay, 2015), 369.

⁴¹ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 291.

⁴² Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 265.

⁴³ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 266.

⁴⁴ Rüşd, *Tehafüt et- Tehafüt*, 239.

⁴⁵ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 288.

⁴⁶ Cavit Sunar, *İslam Felsefesi Dersleri* (Ankara: Ankara üniversitesi Basımevi, 1967), 182.

⁴⁷ Sunar, *İslam Felsefesi Dersleri*, 156.

⁴⁸ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 289.

⁴⁹ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 195-196.

⁵⁰ Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, 197.

Sonuç olarak İbn Rüşd'ün bilgi anlayışı bir nedensellik anlayışına dayanmaktadır. Nedenselliği reddetmemiz bilgiyi ve akli reddetmemiz demektir. Bilgi varolanlar hakkında olan bilgidir. Bu bağlamda bilgini olması için yönelen bir özne ve yönelecek bir varolana ihtiyaç vardır. Bu ilişkide olanın olması gibi ve gerektiği gibi yansıtıldığı sürece doğru ve kesin bilgi oluşacaktır. Fakat Tanrı bilgisi insan için bilinmez bir şeydir. İbn Rüşd'ün bilgi konusunda ileri sürmüş olduğu bu düşünceler bilgiden ziyade aklın sınır ve ilkelerini ortaya koymaya yönelik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynaklar

1. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yay, 2010.
2. Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi Yay, 1996.
3. Arkan, Atilla. *İbn Rüşd Psikolojisi*. İstanbul: İz Yay, 2006.
4. Birgül, Fatih Mehmet. *İbn Rüşd'de Burhan*. İstanbul: Ötüken Yay, 2013.
5. Güzel, Cemal. "Aristoteles'te Bilgi, Bilim ve Bilgide Kesinlik." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20,sy.1 (2003): 126-139.
6. Karlıağa, Bekir. "İbn Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 257-288. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
7. Kaya, Hacı "İbn Rüşd Felsefesinde Bilimsel Yöntem." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4 (2013):13-34.
8. Kaya, Hacı. *İkinci Analitiklerin Orta Şerhi İbn Rüşd*. İstanbul: Klasik Yay, 2015.
9. Kaya, Mahmut. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yay, 2003.
10. Rüşd, I. *Tehafüt et- Tehafüt*. çev. Kemal ışık ve Mehmet Dağ. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi, 1986.
11. Sarioğlu, Hüseyin. "İbn Rüşd'ün Düşünce Sisteminde Hakikat-Felsefe din ilişkisi." *Divan dergisi* 1, (2001): 173-186.
12. Sarioğlu, Hüseyin. *İbn Rüşd Felsefe*. İstanbul: Klasik Yay, 2006.
13. Sunar, Cavit. *İslam Felsefesi Dersleri*. Ankara: Ankara üniversitesi Basımevi, 1967.
14. Taylan, Necip. "Bilgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 157-161. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
15. Turan, Ramazan. "İbn Rüşd'ün Akıl Anlayışı." Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006.
16. Ülken, Ziya Hilmi. *İslam Felsefesi Eski Yunan'da Çağdaş Düşünceye Doğru*. İstanbul: Doğu Batı Yay, 2015.